

ФИЛОСОФСКА ТЕМАТИКА В „ЛЕГЕНДА ЗА СИБИН“ И „АНТИХРИСТ“

Мария Попова

„Легенда за Сибин“ и „Антихрист“ са сериозни постижения на българската литература. Изградени на конкретна историческа основа, двете книги си поставят далеч по-обща проблеми. Историческо и общочовешко се преплитат, като в центъра на явленията стои проблемът за човека. „Човек“ като исторически определена и вечна категория, т. е. тези специфични човешки потребности и особености, които са общовалидни. Човек като вечно търсещ, непрестанно приемащ и отричащ дух. Онези дълбоки и безкрайни, неразделими вътрешни противоречия между „да“ и „не“, породени от стремеж към истина, тласкани от познанието. Търсенето на истината е основен момент на преосмисляне на света. То е безкрайният път на човека към самопознание. То е вечно съмнение, вечно колебание. Диалектиката на нещата води до логическата им безкрайност, защото „край“ значи смърт. Вечно движение, вечна реакция — ето смисъла на човешкия живот. Това е идейната основа на двете произведения.

По характера на поставените проблеми книгите представляват своеобразна диалогия. Идеите на едната са доразвити и доосмислени в другата. Неслучайно критиката обърна такова внимание на тези произведения. Излязоха редица статии на известни критици, като П. Зарев, Р. Ликова, Ст. Каролев, М. Василев, Св. Игов, Е. Константинова, О. Сапарев, Л. Георгиев и др. Те оцениха философския характер на творбите, разгледаха основните проблеми: диалектиката като движещо начало, общата, концепциална представа за света, проблема за вярата, любовта, ролята на Сатанаил, понятията за добро, зло, истина, ролята на разума и пр. Немалко място беше отделено и на въпроса за историческата достоверност на книгите, който се оказва като че ли най-спорен. Отбелязано бе и актуалното звучене на проблемите. В тази статия ще се спрем по-подробно на основните аспекти от идейната система на „Легенда за Сибин“ и „Антихрист“.

*

Емилиян Станев показва човека в цялата сложност и противоречивост на неговия духовен живот. Основен момент в преосмисляне на човешката същност е отношението към религиозните учения — официално християнство и ереси. Детската, неизкушена и наивна душа на Еню не може да проумее тайните на битието. Склонността му към съзерцание е естествено условие за стремеж към бога. Защото детето не е способно на дълбоки размисли, на него нещата са все още в сферата на интуитивното. Някои критици отбелязаха, че авторът е

надарил своето дете с прекалено дълбока проникателност.¹ Но може би не бива да се забравя, че повествованието се води от вече зрелия Еню и е логично оценките за ранните му години да носят печата на житейска мъдрост. А в детския копнеж по бога Емилиян Станев вижда едно желание да се обясни абстрактното със сетивното. Защото в своите представи малкият Еню свързва бог и природата — символ на красотата и хармонията. Но светът е огромен и разнообразен. Човек все повече узнава и все повече се лута и търси решения на световните загадки. Този пръв етап на познанието потиска със своите измерения и детската сяла вяра се превръща в осъзнат стремеж към бога, т. е. човек, неразбрал още собствената си сила, търси опора в обективното. На тази степен на съзнание той не е способен сам да бъде съдник на делата си, не е готов да бъде вътрешно отговорен. Но познанието разколебава увереността. Еню вижда, че светът е пълен със злини и несправедливост, затова вярата в бога се превръща в бягство от света; опит не да се разрешат проблемите, а да се намери упование в една абстракция. Това е по-скоро емоционален стремеж. Рационално-критичното начало още не е станало негова същност.

При Сибин нещата са по-сложни. Исторически — наследник на една езическа религия — за него Тангра е върховният бог, но по-скоро като символ на рода, обект на памет и болка по невъзвратимото минало. Същевременно той му е и психологически по-разбираем, защото не е бог-съдник. Самата същност на Тангра е близка до природата, той е обожествен вожд, който води и направлява, не се бърка в работите на хората, не им припомня постоянно, че те са греховни и несвършени. Докато Христос е чужд на Сибин като „бог-узурпатор“, той е символ на онези процеси, които унищожават прабългарската хегемония, чужд и ненавистен му е и със своето съвършенство и съдничество, защото кара хората да се чувствуват слаби и виновни. Християнството е неприемливо за него.

Въпросите на разума не закъсняват. Логиката на рационалното възприятие е почерпена от жизнения опит. За Сибин успешният лов не е плод на магичните на Чана, а естествен резултат от дебелията снежна покривка. Разбира се, не бива да се забравя, че легендата разглежда Сибин като завършена личност, т. е. зрял човек, с опит, и при него съмнението е естествено състояние. Емилиян Станев не дава в тази книга онези дълбоки и коренно различни, проследени във времето психологични процеси, характерни за Еню. Може би това е причината, която лишава легендата от психологичната вългбеност и пълнота на „Антихрист“. Защото тук сложните преходи имат символичен и конкретно възрастов аспект. Макар пред очите на детето да поставя въпроси, макар то да усеща противоречията и несъответствията на това, което го заобикаля, и на проповядваните от християнството „истини“, то не притежава онази степен на вътрешно съзнание и критичност, която да подрони основно устоите на догмата. Затова илюзията му, че вярата в бога ще възстанови вътрешното му равновесие, ще осъществи желаната хармония, е така силна. Тя определя и постъпването му в манастира. Единението с бога се превръща за него във възможност за духовно успокоение.

Но силата на вярата е свързана със силата на разума, затова така мъчителна е борбата у Сибин и Еню да намерят упование в нещо „свише“ и разумната, трезва оценка за неговата несъстоятелност. Защото за тях вярата вече не е сяло упование, а изискване и православното християнство би могло да го удовлетвори само ако е в състояние да съчетае етично и естетично и рационалния подход към тях. Наистина човек е склонен да твори кумири, но и твърде бързо се разочарова от тях. Уважението и преклонението са възискателни — те не търпят съжителство на обикновеното, баналното с изключителното. Жадният за вяра е склонен да твори илюзии, но не прощава на действителността, която ги руши.

¹ Л. Георгиев. — Сп. Съвременник, 1971, кн. 2, с. 284.

Много точно е уловил авторът тази безкрайна и вечна връзка на обекта, който поражда илюзията, самата илюзия като субективна, идеална представа за далеч по-несвършена действителност, безпощадност на разума не към самата илюзия, а към реалността — нейния създател. Затова острият поглед и трезвата мисъл на Теофил—Еню проникват зад „светите манастирски тайнства“ да открият един свят на слепци, измамени и лицемери. Заспалият Теодосий прекъсва шетата на младия монах, защото в този обикновен, прозяващ се старец няма нищо възвишено и свято. Той престава да бъде тайнство, т. е. обект на съпърен възторг, а се превръща в прозаична реалност. Преходна и нетрайна е властта на непочувствуваната, неосъзната вяра в бога. Тя е възможна само в мигове на безпаметност, затова така жадуваната „Таворска“, този краен предел на свършенство се превръща в мъртва, студена светлина, която смразява човека, кара го да се чувства слаб и безсмислен. Постигнатият край е Нищо, той е равнозначен на смърт, защото поставя предел на човешкия стремеж. Затова за Емилиан Станев Идеалното е недостижимо и вечният стремеж към него е движещо начало в човешкия живот.

Отворили очи за света, Сибин и Еню откриват неговото великолепно многообразие. Разумът търси опора в земното, природното; в това, което е естествено. Но материалният свят, колкото и да е разнообразен, не е в състояние да задоволи човешката душа — тя жадува възвишеното, вечно се стреми към него. За автора единствено вярата в нещо е постоянна човешка спътница, всичко друго е преходно, отминава и умира. И докато Тихик застива съпящо над едно учение, превърнал ереста в догма; докато Теодосий се обрича на вечно духовно робство, тъй като се прекланя пред Нещо, което признава за по-висше от себе си и недостижимо; докато Силвестър е готов да отхвърли и бога, и дявола в името на земната любов — двамата бунтовници продължават да търсят смисъла на човешкото съществуване. Презрели бога, защото „неразумна е вярата, която иска милосърдие, а насилва към себе си чрез мъки“, защото те не могат да приемат невидимия бог за съдник на делата си, обръщат очи към Сатанаил. Този ироничен, властен разрушител, творец на видимия свят е по-близък с непростанните си промени до тях. Защото за Емилиан Станев няма нищо по-страшно от успокоението, то води до безразличие, сковава волята и ума, прави от човека неразумна играчка на случая. Цялото отвращение от лицемерната догма, от съпящото упование в безсмисления бог, злобата и отчаянието от подиграното доверие намират изблик в култа към великия изкусител. Защото бог узаконява робството, зависимостта, социалната несправедливост, той е против естествената свобода, а гордият дух, усетил своята мощ, не търпи окови. Но отрицанието не е изход и душата се лута в безверие. Мрачни и горди се изправят двамата богоборци, предизвикали на борба света. Изобщо за автора човешкият живот е едно непрекъснато диалектическо противоречие между вяра и безверие, борба и стремеж към покой.

Колко е нетрайна човешката памет. Тя бързо забравя уроците на миналото и отново душата жадува за опора. Така е създаден човек — да отрича всичко постигнато, да се стреми към ново подчинение, да иска всичко да изпита чрез себе си. Защото човешкият дух е любопитен и познанието само усилва желанието за всеобхватност. Авторът вижда живота на човека като низ от заблуди и самоизмама. Огрекли официалния бог, Сибин и Еню се устремяват към еретическия. Поведени от своята земна любов се мъчат да намерят в ереста решение на световната загадка. По-земно и правдиво е учението на еретиците. Те не отричат бога, но за тях той е по-скоро символ, а не действена същност. Светът е творение на Сатанаил. Социалният бунт, гневът срещу земната несправедливост предизвикват съмнение и отрицание на официалното православие. Отрицанието не е обеснение, а Сибин и Еню търсят своето предназначение, смисъла на своя живот. Нито бог, нито дяволът ще им помогнат. Хората трябва да намерят вярата в

себе си. Човек сам трябва да стане „бог“, съдник на делата си, упование за себе си. Така се ражда „Антихристът“.

*

Пътищата на познанието са безкрайни. Трудни и лъкатушни, те често водят до отчаяние. А „Световното съкровище“ е тази успокоителна сила, която действа като балсам в минутите на душевни терзания. Защото човешката природа е не само рационална, а и емоционална. Тя има нужда не само от разгадаване на света, а и от красотата. Природата е вечна и прекрасна. В нея всичко е стройно и подредено, тя е свършена хармония. Затова в мигове на тежка болка по загубената цялост човек се обръща към нея. Емилиян Станев е напълно последователен в схващанията си за природата. За него тя е свършена и вечна категория.

Сибин и Еню се прекланят пред величието ѝ. Нейната мъдра, спокойна красота, логиката на всичко, което става в природата, връщат сигурността на човешкия им дух. Защото красотата също е познание; път към разума, минал през сърцето. Това, което в християнството е грях, в природата е закон. Религията ограничава човека, кара го да се чувства греховен, световното съкровище му връща волността, прави го горд и свободен. Естественият, хармоничен човек е част от нея. Затова нищо земно не е греховно, за Сибин и Еню осезаемите, обикновени радости стават близки и достъпни. Това е важен момент в идейните схващания на автора. Той се опиянява от природното. За него то е най-жизнената и истинска част от същността на човешката личност.

Природата е тази, която буди твореца у човека, защото дава простор на мисълта му. Омаян от чудесата ѝ, той се чувства лек и радостен, в него се събужда желание да съперничи на нейните творения, сам да създава красота.

Световното съкровище поражда усет към физическата хубост. Радва се Еню на своя образ, защото телесното го свързва с природата; част от нея, той се чувства силен и уверен. Но тя крие и много мъдрост. След всеки лов мисълта на Сибин укрепва, защото природата е ключ за световната загадка. В нея има ясна, конкретна логика, нещата са плътни и осезаеми. В очите на умиращия елен князът прочита повече, отколкото във всички умни книги, защото те му говорят с болката и гнева, с молбата и жестокостта на човешките. Тук е и голямата художествена сила на Емилиян Станев — в пресъздаване на естественото, сетивното.

Проникнал в тайните на природата, човешкият дух чрез познанието отразява обективността, за да се превърне тя в субективно светоусещане.

Природата е безнравствена. Тя е неразумна и не се подчинява на морални закони. Но човекът е не само нейно творение, той е нейният разумен продукт, а разумът има свои пътища. За него важат етичните закони. Отхвърлил християнството като път за търсене на истината, проникнал в тайните на природата и почувствувал се част от нея, той обръща поглед към хората. Видимият свят, обществото стават също обект на познание.

Още детската душа на Еню улавя несъответствията между нравствено-религиозните норми и реалността. Пред бога всички са равни, но във видимия свят има бедни и богати: хора, които се трудят, и такива, които живеят от труда на другите. В неговите очи болярите се превръщат в дяволски чада. По-късно странстващият монах и богоборец ще срещне по пътя си много измама и жестокост, ще види безскрупулната наглост на богатия, защото богат значи силен, всевластен, ще прозре корените на ересите — бунт на онеправданите срещу фалшивото милосърдие на официалния бог, крепител на злото и лъжата.

Остро чувствава тези противоречия и Сибин. Но той ги схваща лично. За него узурпираната власт на царя с несправедливост, Борил е пречка за осъще-

ствяване на собствените му стремежи към власт. Наследник на една исторически отмираща традиция, с неосъществени амбиции и копнеж по минало величие, той става опасен за царския двор.

Еню разбира, че цялото обществено битие е изградено на несправедливи принципи, а религията е техен узаконител; разбира, че еретическите учения също не са в състояние да донесат духовна и социална свобода на хората, затова търси други пътища. Докато Сибин живее с миналото и не може да прекрачи своя аристократичен произход, Еню психически е готов за близост с народа и е от правил поглед напред.

Видимият свят има своите природни аспекти. Разбрали връзката на човека с природата, двамата богоборци се стремят да проникнат в същността и на самите себе си. Собственото им съществуване става извор на познание. Така физическата красота, любовта като естествена плътска потребност, радостта от самото усещане, че дишат, поражда в тях увереност и сили. Обикновените, земни радости стават онзи момент на покой — така потребен на вечно търещия разум. Природното е същностно, жизнуетвърждаващо.

*

Познанието се превръща в самопознание. Човек започва сам да преценява делата си и съдник му става неговата жива съвест. Тя е тази „заключена тайна“, „това зорко око“, което вечно бди и преценява света и себе си. Тя кара Сибин и Еню вечно да се съмняват, да гледат недоверчиво на света. Князът разбира, че игуменът на манастира се бои не от неверието на хората, а да не загуби властта си над тях и своя лек живот. Съборът на Борил цели не да накаже отстъпниците от правата вяра, а да унищожи едно явление — опасно за устоите на властта. Самото преследване на Сибин, обличено във формата на религиозна нетърпимост, е продиктувано от страха пред съперника.

Еню също разбира колко измамни са нещата. Неговата будна съвест не може да се примири с лицемерието, с упованието в Спасителя, защото у човека има и воля, и жажда за знание; има и гордост, и усет за собствено величие, които въстават срещу потискащата власт на божеството. „Волята е като жар, а огънят ражда светлина, затова прозрението е грях“, затова християнството обявява разума за греховен, той е гибелен за него.

Двамата богоборци разбират дълбоката връзка между религия и държава, улавят основата на божествения и правов ред — да запази една социална несправедливост, да узакони „правото“ на насилника. Идеалните претенции се оказват твърде далеч от истинската същност на нещата. Светът се изпълва с друго съдържание. Измамната завеса е смъкната и човешката съвест подлага на безпощадна критика всичко. Рационалното начало не може да приеме, че телесната красота е греховна. Природата е висша естетическа категория и всичко, което свързва човека с нея, е прекрасно. А прекрасно и добро за Емилиан Станев вървят заедно — естетиката става етика. Разумът става върховен критерий за оценка на света. Отговорността, чувството за дълг всеки трябва да носи в себе си. И трагичното у Евтимий произтича именно от това, че той вярва повече в бога, отколкото в човека. Този мъжествен и горд дух, който несъмнено притежава много достойни качества, не е разбрал главното — величието не се крие в отхвърляне на земното в името на Горния Ерусалим, а, напротив, светът трябва да се приеме какъвто е и човек да се стреми към доброто на земята. Упованието в бога може да доведе само до пасивно приемане на злото, до преклонение пред насилието, прикрито зад вечното обяснение за първородния грях. Докато земната любов е естествена и прекрасна, небесната води само до откъсване на личността от проблемите на обществото. В този смисъл Евтимий е един потенция-

лен Еню, но и един Теодосий. За съжаление художествените възможности на този образ не са достатъчно използвани. Но това, което се налага, е трайната, противоречива връзка на Евтимий с Еню. Еню цени у него безкрайната, неподдаваща се на съмнение вяра, която го прави твърд и целенасочен в действията му, а Евтимий усеща и разбира сложните и противоречиви духовни търсения на правдотърсача. Така двата образа трайно се привличат като антиподи. Затова неслучайно Еню убива Шеремет бег в името на своя учител. Защото за него то е символ на непреклонна вяра, а само тя може да донесе твърдост и смисъл на действието. Непрекъснатото съмнение лишава волята от сила, пресича човешката активност. Така Емилиян Станев съчетава диалектично в тези образи две човешки начала — твърда вяра и вечно съмнение.

Страхът от истината е пагубен за Тодор Самоход. Този човек на изкуството с тънка, чувствителна душа, е отдал душата си в робство, защото се бои да събуди разума у себе си. Чувството за греховност, страхът от божие възмездие са по-силни от стремежа към истината. Но тя е безпощадна и отмъщава на всяка лъжа и самозаблуда. Като потъпква любовта, живата човешка красота, той в същото време унищожава у себе си онзи вътрешен огън, който прави творец. Затова животът в неговите картини се превръща в мъртва, изсушена шампа. Тоест отново виждаме един главен момент в творчеството на Емилиян Станев — безусловната необходимост от органична връзка с всичко природно.

Прекрасно е отразен трагичният сблъсък на разума и вярата в лицето на Силвестър. Този умен мъж, разбрал несъстоятелността на наивната вяра, издига човека в мира за делата му. Рационалното у него иска да освободи хората от бога и дявола, да ги направи човеко-богове. Той създава ново учение, в което основните движещи сили на света — сътворението и разрушението — са дълбоко заложени в самите хора. То е мъчително за сърцето, но укрепва разума, носи свобода на духа. Духовното освобождение за Силвестър е условие за равенство, социалният му модел е първобитната община. Любовта, онова дълбоко и чисто чувство, което питае към Каломела, става повод, тласък за прозряване на истината. Той разбира, че само този, който живее за другите, ще получи безсмъртие. Затова се старае да даде истината за света на хората, да отвори очите им за красота и добро като земни категории. Има нещо величествено в този опит да се освободят хората от тиранията на боговете, да се възвисяят; те самите да се превърнат в творци на добро и красота. Но тук е и трагедията на тази духовно извисена личност, защото хората не са готови за истината — отчаянието от загубената обективна опора развихря у тях силите на разрушението. Духовно нищите нямат онази вътрешна мощ, която ще им даде възможност да живеят с правдата. Те имат нужда от бог, който да им прощава, и от сатана, който да ги оправдава. Скръбна е съдбата на samotния разум. Силвестър носи в себе си силата на прозрението, благодетството на духа, човешката топлота и любов в сърцето си, но той носи и трагичната невъзможност да даде истината на слабите духом. Защото за Емилиян Станев истината е страдание. Тя сочи преходността и нетрайността на човешкия живот, тя крие огромна вътрешна отговорност за всеки към доброто и злото, не разчита на „вяра отвън“. Тази истина носи правдивото милосърдие и саможертва, пои душата с обич и просветление — затова оптимистично звучи вярата, че хората неминуемо ще я проумеят, ще станат готови за нея; истински господари на себе си и света.

*

Проявата на личността е немислима без присъствието на рационално-критичен поглед върху света. От емоционално съзрание Сибин и Еню стигат до разумно възприемане на света. Чрез съзнателното те проникват в тайните на

видимото. Потиснати от огромния свят, който откриват, те са и горди, че търсят обяснението му в себе си. Но пътят на утвърждаване на личността е сложен и мъчителен. Загубена е опората в обективното, светът се превръща в свят на сетивата, критерий става личното възприятие. А загубили вяра в бога, те губят вяра и във вярващите, т. е. настъпва момент на пълна изолация. За Сибин този момент започва още в собствения му дом. Духовната пропаст между него и старата княгиня е огромна. Тя живее изцяло с миналото, сама се е превърнала в спомен, а за търсещия дух на княза няма нищо по-непоносимо от застой, тъй като е равнозначен на безразличие.

На същата основа се проявява изолираността у Еню. Той губи естествената връзка със семейството си, защото вижда в майка си една жена, изцяло проникната от идеята за бога, а в баща си — човек, който се страхува да опознае и прояви разумното, критичното у себе си.

Твърде сложни и драстични са истините, с които двамата правдотърсачи се сблъскват по своя път. Разочарованието идва не само като отрицание на християнството или неразбиране от страна на близките им. Самите понятия за добро и зло се подлагат на жестока преценка. Те виждат колко заблуда и несправедливост има по света. Драматичен е конфликтът между личност и държава, защото и двамата разбират, че свободата като вътрешен ръководен принцип е немислима при съществуващия ред. Самите понятия за справедливост на правото, царската власт са в огромно противоречие с истината. Корупцията ги хвърля в отчаяние. Това е конфликтът между идеално и реално, т. е. идеите и илюзиите за света и неговата истинска същност. Това е трагизмът на познанието, който отхвърля лъжата, но се лута в своя път към истината. Тук най-трайна за Емилиан Станев се оказва природната връзка на човека със света. Обикновената, човешка любов е първата стъпка на близост.

От възторга пред физическата красота у Сибин се поражда желанието да я притежава. Тази е основата на чувството му към Каломела. От нея се пораждат другите рационално-емоционални взаимоотношения. Страстният порив на плътта води до стремеж и за духовна близост. Каломела поражда у него желание за борба, което го изтръгва от състоянието на униние. И за Еню любовта е първоначална връзка със света. От любовта към природата се ражда любовта към жената. Това чисто чувство е породено от физическата красота на Кераца. Естетическият момент свързва природата и физическото у човека. Но това все още е една абстракция, която по своя характер е близка до вярата в бога — преклонение пред прекрасното, липсва желание за притежаване. Докато отношението към Арма има биологичен характер. То по-скоро задоволява потребностите на плътта. Но за Еню то има значение на връзка със света, защото притъпява мъките на търсещия разум и отслабва усещането за самотност.

Любовта е дълбоко и многогранно понятие. Първото младежко чувство е крехко и уязвимо, неговият платоничен характер не е в състояние да задоволи човешките потребности. Любовта на плътта удовлетворява биологичното, но при нея взаимността като едно сложно усещане още не е постигната, защото тя не докосва душевните потребности. Единственото любовта като сложно цяло от тленно и духовно може да донесе всепроникващото усещане за взаимност. Тя може да стане траен стимул в човешкия живот, устрем към добро и красота, чувство за милосърдие и състрадание, уважение. Но същевременно тя носи в себе си и възможност за духовно робство: колкото свързваща, толкова и откъсваща от света би могла да бъде тя. Ако човек ѝ се отдаде изцяло, той отново ще се затвори в своя микросвят, чужд за околното. Затова Сибин и Еню не могат да останат при любовта. Рационалното у тях въстава срещу емоционалното. Но тук има и нещо друго — заложено в самата жена. За Емилиан Станев тя е по-близо до природата, по-

сетивна, по-интуитивна. Нейните реакции са естествени и природосъобразни. В нравствената, етична сфера тя е безпомощна. Затова Каломела, макар че трябва да скърби за умиращия си баща, не може да сподави у себе си опиянението от своята младост, радостта от своята жизненост и красота. Самото ѝ преклонение пред бога (макар и еретичен) е един стремеж да бъде ръководена, да има повелител. Колкото по-далечен, по-могъщ е той, толкова по-всеотдайна е нейната любов и нейното влечение към бога е в същност още неосъзнато желание на плътта. Тя не приема рационално еретическото учение. Нейната вяра е користна, иска награда за своята всеотдайност. От друга страна, тази непорочна всеотдайност е една фикция. Авторът смята, че само порокът, надживял себе си, може да стане добродетел, т. е. отново схващането за страданието като път към истинските ценности. Озарението, светостта идват чрез изкушение, а Каломела не го надживява. Като отрича бога, тя търси упование у Сибин. Същността на нещата не се променя. Безкритична по природа, склонна да се отдава изцяло на влеченията си, тя търси в княза нова опора, той става новото ѝ божество. Една позиция гибелна за любовта му, защото у него стремежът се поддържа от конфликта. Щом усеща робското подчинение у нея, интересът му отслабва. Любовта е чувство на идеални категории, жалостта (презрението) — на реални. Сибин има желание за взаимност, у него присъства и моментът на влюбването, но същевременно му е необходим достоен другар, а Каломела е неспособна да понесе истината, негодна да носи тежестта на вътрешното задължение.

Подобен характер имат отношенията на Еню и Арма. В идеален аспект чувството на Арма се определя от стремежа ѝ към чистота и свършенство. Грехът поражда копнеж по светост, но тук отново се сблъскваме с невъзможността за постигане на свършеното. Святото е недостижимо, когато грехът е реалност. В разюзданото общество на съботяните тя намира форма да изрази своето разочарование от несправедливия свят, но обрича своята любов на невъзможност. За Емилиан Станев майката е по-святата от жената. Тя вярва, че човекът, когото ще роди, ще бъде чист и нов. В това е нейното величие като жена. И у Арма е живо преклонението пред грубата сила. След убийството на Панайотис привързаността ѝ към Еню се усилва. Тоест, любовта е свързана с чувството за страх.

Готовността за покорство, склонността към смирение у жената са основна причина за спадане на интереса към нея у княза и Еню. Горди, волеви натури, за тях стихия е борбата. Само конфликтът им носи усещането, че живеят. Но макар и незадоволяваща, любовта е първата почувствувана близост у тях, тя ги „очовечава“, спасява ги от вътрешно затваряне, озлобление, ожесточено отдръпване от света. Любовта ражда милосърдието, а от него до разбирането, до съдбата пътят е кратък. Този път определя смърт или безсмъртие, индивидуално или обществено. Защото само близостта с народа е истинският смисъл на проявление на личността.

Лъган и ограбван, прост и неук, в своя първичен стадий народът е склонен да унищожава всичко, което му е чуждо духом. В него е заложен стремеж към изравняване, чийто критерий е низшето. Красотата и разумът са извор на страх и отрицание за тъмните, стихийни суеверни инстинкти, които често го ръководят. Мамен векове наред, възпитаван в чувство на преклонение и покорство, той с ярост отхвърля бога на богатите. За него този бог е сатана, защото го обрича на бедност и глад. Мъката поражда отчаяние и в своето отчаяние той е готов да отрича всичко. Самата красота се превръща за него в дяволско творение, защото е привилегия на богатите. В неговия тежък, отруден живот прекрасното отсъства. Затова с такава стръв се нахвърлят жените срещу Каломела. Те обезобразяват нейната хубост, но това е по-скоро бунт на неосъществения устрем към прекрасното, защото те носят в душите си този копнеж и болката от него-

вата невъзможност. Затова се прибират в селището с чувство на вина, недоволство от това, което са извършили. Стихийната тъпота в своите прояви лесно се поддава на внушения, но изтръгнала, не ѝ е чужд усетът за справедливост.

В своето невежество тъпата може да поругае гордия човешки дух, който търси истината и за нея. Неразумна, тя се бои от разума: сляпа, на нея ѝ е чуждо познанието. Но причина за това е дълбокото неверие, отчаяното отрицание, до което я довеждат нейните духовни и светски „отци“. Те живеят в стихийното „не“ на неверника отец Лука, защото разбойникът от друмищата в него е посилен от разкаялия се грешник; защото няма по-страшна сила от един народ, презрял бог и господари, възправен, озлобен, готов да отрича всичко. Тук е органичната връзка на гордия, самотен дух, който вечно търси и отрича и действителното, търсещо начало в масите. Тя логично довежда Еню до близост с народа, поражда у него чувство за вътрешна отговорност. Защото разумът е водач, а народът има нужда от водачи. Но да бъдеш вожд значи да носиш огромна вътрешна отговорност, тъй като определяш не само своите, но и постъпките на другите. Да бъдеш водач значи да се проникнеш изцяло от стремежите на хората, тяхното щастие да стане цел в живота ти. В този смисъл звучат оптимистично думите на отец Силвестър, че хората ще узреят за истината. Макар и в теоретичен план, той е истински водач на хората, защото искрено е проникнат от идеята за тяхното добро. Вярата в другите, борбата за тях е станала негова същност. Той не чака отплата за делата си, затова, макар и неразбран, вярва в смисъла им. Неговият героизъм е в неговата интелектуална жертва.

Народът не е само безпросветна тъпота. В него е живо чувството за благодарност. Бедната жена дълбоко се трогва от благородството на Еню. Паметта на народа ражда легендата за княза-символ на истинското човешко безсмъртие.

Жестока е съдбата на този, който действа от името, но не и в името на народа. Тихик носи в себе си живо протестно чувство към богатите. Той мраз техния свят на насилие, божествена измама и охолство. Искрено е желанието му да го унищожи, да създаде прекрасен свят за своите братя. Но Емилиан Станев доказва, че не е достатъчно човек да иска нещо, трябва да бъде подготвен за него. А у Тихик липсва познанието, критичният подход към нещата. Неговият духовен кръгозор е твърде елементарен и ограничен. Затова у него не се осъществява преминаване на личното и общото в една хармонична насоченост към общочовешко добро. За него властта се превръща във върховно изкушение. Усетът за сила извиква желанието да управлява тъпата. Той желае греха за своите братя, за да може чрез понятията „грях“ и „възмездие“ да ги държи в страх и подчинение. Но тъжна е съдбата му — цял живот да живее със страха да не загуби своята власт, защото не разчита на любовта на хората.

*

Човешкият живот е изтъкан от непрекъсната борба между рационално и емоционално; активно и пасивно. Чистата умозрителност превръща човека в пасивен наблюдател, консуматор на собственото си „аз“. Единствено чрез действия, и то целенасочени и осмислени, личността може да реализира себе си. Самоосъществяването е възможно чрез усета за близост с другите, преосмисляне на духовните ценности. В такъв смисъл убийствата на Силвестър и особено на Доросий имат общо символично значение. Те престават да бъдат личен отмъстителен акт и се превръщат в реакция срещу една заблуда, драстичен път към истината. Проблемът се усложнява от самото преосмисляне на нравствените принципи — убийството като вечен акт на злото и убийството в името на доброто. Жестокост, но предизвикана от съзнанието за справедливост. Решение на етичните въпроси човек започва да търси в себе си.

Творческият стремеж е вътрешна потребност на човека да се осъществи като ново, индивидуално дело. Тодор Самоход, Силвестър и Еню намират в него своя път на реализация. Но колко различни са нещата при тримата. За Тодор Самоход той се оказва невъзможен, защото го спира шампата на обективното. За да бъде творец, човек трябва да бъде вътрешно свободен. Силвестър е с освободен дух, но неговата творба не е съобразена с хората. Те не са вътрешно подготвени за истината, която тя им носи. В Еню е отприщено волното човешко начало, живо „онова блящо око, което всичко вижда и разбира, око на дявол и бог, око, което съзира и земното, и небесното“. За Емилиан Станев творецът, поетът е вестител на хората. Душата му носи в себе си душите на другите, техните мисли и болки и от името на тези други той въстава против рушителите на красотата. Естетично и етично в него се преплитат. Затова убийството на Панайотис не може да се счита само за плод на лична ревност. То е бунт срещу унищожителя на класическата красота. Гибелта на Доросий става реализиран протест срещу лъжата и лицемерието. В името на поробената си страна Еню убива Ангел и Шермет бег. Така от твореца се ражда съдникът, от него — родолюбецът.

Действието като философски принцип трябва да стане път на личността към масите, хармонично сливане с тях, което я прави водач и част от общото. Единствено тогава нейните постъпки ще имат смисъл на реализация, на самоосъществяване. В този аспект личните мотиви, етичните и естетични принципи на индивида логично ще придобият и обществено звучене.

*

Вече се изтъкна, че „Легенда за Сибин“ и „Антихрист“ са произведения, които на базата на конкретна историческа епоха дават по-обща философска представа за света. Така че тези книги не би трябвало да се считат за исторически в традиционния смисъл. Известната свобода при трактовката на някои установени исторически факти произтича от художествени и идейни съображения. Не бива да се забравя, че това са литературни произведения, които носят идеите на своя автор, а не — исторически трактати. Тяхната цел не е историко-познавателна. Това съвсем не значи, че епохата е превърната в мъртва, апликирана схема. Исторически-конкретното и общочовешкото хармонично се преплитат. Чрез първото се достига до второто. Неслучайно Емилиан Станев е обърнал поглед към епохите от началото на XIII и края на XIV в. Те са извънредно сложни, изпълнени с противоречиви и многообразни явления. Изнасянето на нравствено-религиозните учения и социалните конфликти, проблемите на личността са историческата основа, на която се базират философските обобщения. Символичното звучене на конкретното, историческото обуславя неговата общочовешка актуалност.

Историческа основа на „Легенда за Сибин“ е епохата от времето на Борил. Вътрешната характеристика на страната е извънредно сложна. Социалните конфликти са изключително заострени. Противоречията се задълбочават, от една страна, по линия на управляващата класа и масите, от друга, в самия царски двор. Непрекъснатите борби за власт водят до отслабване на централизацията, до отцепване на редица самостоятелни владетели (Слав, Хриз, Стрез). Жаждата за власт води до насилствено заграбване на престола (Борил), което води до ожесточаване на средствата за запазване на властта. Властническите стремежи се съпътствуват от желание за обогатяване. Засилва се ограбването на народа, увеличават се данъците, потъпкват се правните норми. Това увеличава недоволството сред масите. Социалният протест приема и религиозна форма като противодействие на официалния култ — крепител на съществуващото неравенство. Ересите се разпространяват невероятно бързо, като наред с бого-

милството се появяват и други. Това предизвиква сурови мерки от страна на двора, като една от формите е съборът против богомилите в 1211 г.

Това е епоха на кръстоносни походи, на създаване на латинската държава на територията на Византия. Този факт не е без значение за България, защото тя установява пряк контакт със западния свят. В нея прониква средновековната култура и литература на Европа. Войните с кръстоносците се явяват външно-политическа причина за задълбочаване процеса на феодално разпокъсване и децентрализация. Така в началото на XIII в. в България са налице сложни процеси от политически, социален и идеологически характер. Това е епоха извънредно динамична, за нея са характерни честите промени, идейните преосмисляния и търсения. В общи линии тя очертава и подготвя онова многообразие на духовния живот, характерно за XIV в.

Историческа основа на „Антихрист“ е периодът преди падането на България под турско робство. В политическо отношение са характерни задълбочени процеси на децентрализация, започнали през XIII в. Царският двор демонстрира явен стремеж към богат и охолоен живот, който предизвиква увеличаване на данъците. Недоволството от несигурната царска власт, произволът на боярите и засилената експлоатация раждат големи брожения сред масите. Това е епоха на царуване на двама от най-изтъкнатите български владетели — Иван Асен II и Иван Шишман, но личните им качества не са в състояние да решат проблемите от общ социално-икономически характер.

Емилиан Станев се спира подробно на идейните течения у нас по това време, които са ярко свидетелство за конфликтния характер на процесите в държавата. На първо място е появата на исихазма. По своята същност той представлява мистично-аскетично религиозно учение. Издига страданието като основен път за общение с бога и възможност за индивидуално общение. Тоест проповядва известна свобода по отношение на официалния формализъм на култа. Каквито и да са неговите разновидности, в същността си той стига до пантеизъм, което (в този аспект) го доближава до ересите. Той издига култа на вътрешното убеждение, религията на сърцето. Но съзерцателната му същност води до пасивна резигнация към проблемите на действителността. Отрича рационалното у човека. Неговата проповед е проповед на сляпото преклонение, пълна индиферентност към света.

От друга страна, ересите се разпространяват извънредно много. В XIV в. първоначалната чистота на богомилството отсъства. То претърпява редица съществени изменения и едновременно се разпространяват манихейска, месалианска и пр. ереси. Те са апокрифната, народна страна в религиозната характеристика на XIV в. Породени от социално-икономически причини, те са израз на протест срещу официалната власт и религия. В същото време отразяват идейните лутания на масите, които още не са намерили верния път на противодействие. Отрицанието довежда до разлагане на нравствената структура на обществото. Много от ересите проповядват раззодан живот, отхвърлят всякакви етични норми. Те сериозно подкопават стабилитета на държавата.

Разбира се, това е един най-общ поглед върху историческите особености на тази епоха, но той дава възможност да се разбере главното — връзката между историческо и всеобщо: национално и общочовешко.

Цялата широка историческа панорама на религиозни, социални и национални борби, конфликтният характер на отношението народ — управляваща класа, индивидуалните и обществените проблеми, духовните и идейни търсения представляват една конкретна и една символична основа за общи, актуални и вечни проблеми. В произведенията е налице стремежът да се даде диалектичката връзка на явленията във времето. В същия план е разгледан основният проблем — проблемът за личността, за смисъла на човешкия живот като не-

престанна реакция, дълг към другите, път към истината, активна борба в името на правдата, върховен творчески порив, който човек заплаща с цената на огромни страдания.

*

От идейния анализ на произведенията проличава опитът на Емилиян Станев да обобщи явленията. За разлика от науката художественото творчество има свои специфични особености на изява. Художествената творба не доказва, а внушава определени идеи. Тя върви не от общото към частното, а чрез конкретното, детайла, по пътя на художественото внушение — до обобщението. Логичното свързване на епизодите, подборът на материала води до определени изводи. Концепцията на писателя се изяснява чрез конфликтите между отделните герои, чрез символичното и многозначно звучене на отделната случка. В тези произведения се разчита не толкова на външния сюжетен план, колкото на дълбокото вътрешно значение, на многозначността на подтекста. Авторът търси онези художествени начини и форми, които му дават възможност най-ясно да изрази своите схващания. Тази особеност е причина за подчертания субективен характер на подобни творби. Защото писателят не преразказва случки, той няма за цел да направи читателя съучастник в един казус. Всички събития и явления носят белега на собствените му мисли, но обединени в системата. Субективното начало е породено от желание да се открие връзката, взаимната обусловеност на явленията, да се потърсят обясненията на нещата, да се посочи перспективата на тяхното развитие.

В тези произведения образът като основен носител на авторовата идея играе огромна роля. Той е концепция, носител на определено виждане за света. Той има заложен в себе си определени авторови мисли, характерно за него е развитието, което се определя от ролята му в произведението. В този смисъл самата връзка между отделните герои има логизиран характер. Тоест техните отношения имат задача да подчертаят основната авторова мисъл, да я осветлят от няколко страни.

Така в „Антихрист“ съотношението Еню Евтимий е изградено на базата на конфликта между материално и нематериално мислене; откъсване сливане с обществено. Съпоставката Теофил/Теодосий е съпоставка на рационално-критичното и емоционално-безкритичното възприятие. Тук трудно може да се говори за главни и епизодични герои, тъй като основният (ако можем да го наречем така) характер носи в себе си цялата мисловна система на автора. Това естествено не значи, че Емилиян Станев е създал множество от схеми. Напротив, неговите образи имат жива художествена стойност. Всеки един от тях е прекрасно индивидуализиран, психологически оформен и въздейства емоционално. Има саморазвитие. Именно психологическата детайлираност и философската обобщеност представляват своеобразен художествен синтез. Пластичният рисунък, жизнената индивидуалност действуват сетивно, емоционално, а тяхната логична връзка, разчленяването и обединяването на отделните характери в едно цяло оформят философската конструкция.

И в двете произведения се забелязва една последователност в изграждане на образите. Всеки един е свързан с определен аспект с друг, а всички заедно се съдържат в основния образ-концепция или го утвърждават по пътя на контраста и противоречието.

Образната система на „Легенда за Сибин“ има за център самия княз. Отношението: Тихик — Силвестър — Сибин е изградено по системата: теза — антитеза — синтеза. Защото Тихик е символ на действието, на практиката, човек, лишен от собствено виждане за света. Силвестър е творческото, теоре-

тично начало. Градивното начало на човека да създава нови истини, да променя представите за света. Но при него отсъства моментът на реализация. Сибин е синтез на теоретическото и практическото начало. У него едновременно се раждат и нови представи за света, и стремеж за тяхното осъществяване. Така в диалектичката взаимообусловеност на тези образи се изгражда представата за познанието като процес на теория и практика, връзката: практика — теория — практика.

Котра, Кирия Ефтерпи и Каломела осветляват любовта като идеално, биологично и идеално-реално понятие. Всеки един от тези образи носи определени аспекти на това чувство, а тяхното взаимоотношение със Сибин изяснява сложната комбинация на природно и платонично в него. А във философски аспект подчертава неспособността на изолираното чувство към другия да стане път за вътрешното освобождаване на личността.

Философско тълкуване на проблема за властта е заложено в конфликта: Сибин — Борил. Тоест властта като вътрешно осъзната способност, резултат на духовните ценности на индивида и властта-насилие, нехармонична и неорганична, която няма своите вътрешни оснoвания.

Образната съпоставка тълпа — личност също има своя подтекст. Тълпата — стихийно, интуитивно, решително начало; личността — рационално, вътрешно организирано, градивно. Докато съпоставката личност — народ вече е изградена на базата на общността между индивидуалното и колективното, динамично, търсещо начало.

Сходна по конструкция е разработката на образната система в „Антихрист“. И тук събирателен център е Еню. И тук проблемите са поставени чрез съотношението между отделните образи. Но за разлика от легендата това произведение е на по-висока художествена висота. Образите са по-релефни, по-убедителни, с повече вътрешна логика. Тук авторът е успял в много по-голяма степен да индивидуализира героите и да се дистанцира от тях.

Идеалният и реалният аспект на любовта са изразени чрез Ралица (Кераца) и Арма. Взаимоотношенията на Еню с тях подчертават наличието на тези два основни момента ведно сложно цяло, същевременно очертават развитието на това чувство в самия индивид. Тоест даден е не само резултатът, но и основните моменти, които водят до него. В това е голямата художествена стойност на книгата, жизнената ѝ правдивост. Защото чрез психологическия детайл, чрез логичната закономерност на вътрешното преосмисляне, т. е. на основанията на една сложна рационално-емоционална база, образите стигат до философска обобщеност.

Най-дребният шрих на всеки образ е идейно свързан с другите. Би могло да се говори много за съотношението между отделните герои, но вече се изтъкнаха основните моменти от идейните схващания на Емилиан Станев. Тук целта е да се подчертае ролята на образа-концепция, смисълът на връзката между отделните характери. Трябва да се отбележи също, че недостатъчната „правдивост“ на някои от героите (Евтимий) произтича от логизираната функция на образите. Защото целта на автора не е да даде портрет на една историческа личност. Евтимий трябва да се разглежда като елемент в общата идейна система на произведението. Той е своеобразен антипод на Еню в обобщен философски план. Книгата не е документална историческа хроника, а опит на базата на определена епоха да се разгърнат общочовешки проблеми, да се потърси и изясни връзката между история и съвременност, да се изрази авторовата представа за света. В такъв смисъл е напълно разбираема художествената свобода на изobraжение на някои определени исторически личности и събития.

В сюжетно отношение също се наблюдава известна експерименталност на обстоятелствата, характерна за подобен род творби. И тук обстоятелството

не претендира за историческа достоверност, а има логико-психологическа функция като пространствен момент в идейното преосмисляне на образа. Ето няколко примера.

Срещата на Теофил с Теодосий има логично обусловен характер. Тя е потребна, за да осъществи вътрешното преосмисляне у Еню за несъвместимостта между илюзията за идеалното и реалното несъвършенство.

Намирането на гръцката статуя не е случаен факт, то се превръща във външен израз на вече зародилото се преклонение у Еню не към божията, а към божествената човешка красота. То символизира новите естетически принципи на героя.

Великденският сън не е мигновена проява на подсъзнателното, а символ на великата тъга на подвига, извършен в името на една несъществуваща идея. Символ на съзнанието у Еню, че самото тленно е героично, че небесното е в земното. Този сън е прозрение за истина, ужасен пламък в мрака на спящата вяра.

Срещата с жената, готова да се продаде заради децата си, се превръща в осъзнат момент на приобщаване към хората. В нея е заложен дълбок вътрешен подтекст. Тя не е акт на милосърдие пред една човешка драма, а съзнателно преминаване на позиция на духовна близост със съдбата на народа.

Обстоятелствата по предаване на Царевград не са историческа неосведоменост, не са и художествена — в буквалния смисъл на думата, а произтичат от логичното развитие на самия образ на примикюра Ангел. Защото, когато човек е способен да отстъпи от собствената си вяра за цената на златото, той още по-малко ще се поколебае пред пределството на един чужд град. Липсата на нравственост, отсъствието на духовни ценности са причина за неговата постъпка. В този смисъл обстоятелството е следствие на вътрешни причини, заложили в образа, от друга страна, то е повод и условие за проява на вече зародените процеси на преосмисляне на явленията в самия характер.

И за Сибин ловът има дълбок познавателен смисъл. Той е важен момент при оформяне на неговото светоусещане. Укрепва вярата му в естествената логика на нещата. Сетивното, обяснимостта на явленията взимат връх над убеждението за „трансцендентална“ тайнственост.

Подробното описване на княжеската трапезария няма илюстративен характер, а свидетелствува за едно отминало в историята величие. То се свързва функционално и става веществу (предметно) обяснение на историческия консерватизъм на Сибин. Същевременно е мълчалив знак за правдивостта на сложните мисловни процеси у княза като наследник на една висока материална и духовна култура.

Случката в пещерата няма баналния характер на акцент в интригата. Тя е миг на прозрение, на физическо почти усещане за вечната сила на телесната красота, преосмисляне на понятието „естетика“, което довежда логично до промени в цялостната идейна система на героя. Защото понякога един миг на прозрение може да има стойността на дълги лутания по пътищата на познанието.

Зазиждането на Сибин и Каломела има символичен характер, а не е сюжетна подробност. То е знак за несломимостта на човешкия дух. „Човек може да бъде унищожен, но не и победен.“

Природата в „Легенда за Сибин“ и „Антихрист“ също няма илюстративно-описателен характер. Нейният безсловесен език е здраво сплетен с пътищата на познание у героите на Емилиян Станев. Разгадаването на нейните загадки става отгатване на тайните у самите тях. Обективното непрекъснато се пречупва през субективното. Тук липсва сухата декларативност. С тънък художествен усет авторът рисува природата. Всяка картина е осезаема, виждат се цветовете, чуват се звуците на Световното съкровище и те говорят на хората с езика на красотата и поезията. Вечната сила на природата изгражда у двамата правдо-

търсачи траен, естествен усет към прекрасното. Природа и душевно състояние (в унисон или контраст) са хармонични спътници в тези творби. Но Сибин и Еню не остават при съзерцателната пасивност. За тях природата става значителен момент в познавателното преосмисляне. Здраво впилият в земята корени дъб е символ на могъщо величие, но реално и разбираемо. Свежият въздух, естественият живот в гората връщат усета за свобода и волност.

Вечната жизненост на природата възстановява у човека дълбоката увереност в собствените му сили, значимостта му като разумно природно творение. Тя му носи усет за хармония със света. Затова неслучайно Световното съкровище потъмнява за Еню тогава, когато в душата му е хаос, когато отчаянието намира изблик в пълното отчаяние.

Външните композиционни средства също са подчинени на основния замисъл. Те имат и символична функция в общността на творбите. „Легенда за Сибин“ е написана като легенда, а „Антихрист“ — по подобие на старата житийна традиция. Тези жанрови особености са съобразени с условния характер на творбите. В същото време те са близки до народната традиция. Легендата е твърде популярен вид, а житието предполага едно демонстриране на лично отношение, извеждане на преден план на субективното. Разбира се, тук не бива да се очаква буквално спазване на типичните традиционни изисквания на тези жанрове.

Легендата е разделена на 27 глави, които имат функционално значение. Всяка една има за център определен проблем, основен момент от развитието на образа и чрез постепенния преход и вътрешните акценти се изгражда система от идеи. В „Антихрист“ деленето на глави е осъществено чрез букви от азбуката — символ на книжовността като извор и склонност към познание. А означението на последната глава с буква „ч“ свидетелства за безкрайността на познанието, за вечното развитие на нещата.

Интересно е да се отбележи, че се забелязва символичност и в самите имена на героите: Тихик идва от прилагателното „тих“ — отсъствие на борба, на динамика в този образ, същевременно способност тихо, незабелязано да реализира целите си. Мирското име на Силвестър е Искрьо — от „искрен“, готов да каже истината на хората. Тодор (Самоход) означава „божи дар“, т. е. символ на дарбата на царския иконописец, но дадена от бога и устремена към него, тя става мъртъв шаблон. Каля идва от „млада“, „малка“ — израз на топлото чувство на Еню към сестра му, и пр.

Самият език на произведенията носи полъха на историята, създава усещане за връщане към стари времена и същевременно една дълбока многозначност; изпълнен е със символичен смисъл. Той е свидетелство за тънкия художествен усет на Емилиан Станев да открие хармоничната пропорционалност на историческото и общочовешкото звучене; на конкретността и афоризма. Затова двете книги звучат като притчи, крият много мъдра мисъл, много обобщеност, простота и образност, лаконизъм и пестеливост, това са характерните особености на неговия поетичен език.

*

Трябва да се отбележи, че творчеството на Емилиан Станев е интересно и в друг аспект. Самият автор е по-скоро емоционално експлозивен, а не рефлексивен. Твърде често той вижда героите си предварително по един начин, а във вече завършените произведения те са други. Тоест, от една страна, имаме субективното желание за изграждане на героя, от друга, субективното взима връх. Героят заживява свой самостоятелен живот. Разбира се, това е твърде сложен момент и понякога авторът говори по-скоро от свое, а не от името на героя. Самият

творчески процес понякога е тайна и авторът може да каже чрез своите книги неща, които сам не осъзнава напълно. Но затова книгата е колкото творба на една личност, толкова и самостоятелно съществуване. Нейната действена сила е в това, че всеки я тълкува и разбира по-различно от другите. Психологията на творческия процес е твърде интересен момент и за съжаление понякога не му се обръща достатъчно внимание. Тук не е възможно да се спрем по-подробно на него.

В заключение може да се подчертае още веднъж, че произведенията на Емилия Станев са нещо качествено ново в нашата литература. Традиционната описателност тук е заменена с нещо психологическо детайлиране на проблемите, и то на базата на националното, което прераства в общочовешко. Като всяка творба и тези книги не са лишени от недостатъци, но това, което авторът издига в идея, важи и за него — съвършенството означава „край“, а писателят има още много години работа пред себе си.